

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ในความเข้าใจของคนทั่วไปในสังคมที่มีต่อ “ละคร” คือ “การแสดง” หรือ “การเดินกินรำกิ้น” หากโดยทางวิชาการแล้ว “ละคร” หรือ “ศิลปะการละคร” ในแนวคิดของตะวันตก โดยเฉพาะนักการศึกษาและนักการละครชาวตะวันตก ศิลปะการละครสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 มิติ คือ

1. มิติในด้านที่เป็น “ศิลปะ” และเป็น “ศิลปะร่วม” ที่ประกอบไปด้วยศิลปะแขนงต่างๆประกอบกันเป็นละครเรื่องหนึ่ง อาทิ วรรณศิลป์ในรูปของบทละคร ทศนศิลป์ที่เกิดจากการออกแบบแสง สีตศิลป์ในบทเพลงหรือดนตรีประกอบละคร ศิลปะการแสดง ศิลปะการกำกับการแสดง ฯลฯ เป็นต้น
2. มิติในด้านที่เป็น “กระบวนการเพื่อการเรียนรู้และการพัฒนา” ซึ่งเป็นการนำกิจกรรมเพื่อฝึกฝนทักษะของนักแสดงมาเรียงร้อยเป็นกระบวนการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเรียนรู้วิชาต่างๆของนักเรียนในโรงเรียน รวมทั้งเพื่อการพัฒนาทักษะต่างๆของผู้เข้าร่วมกิจกรรม

มิติของศิลปะการละครในบทบาท “กระบวนการเพื่อการพัฒนา” มีหลากหลายรูปแบบ อาทิ Drama in Education (DIE), Theatre in Education (TIE), Creative Drama, Sociodrama, Process Drama, Forum Theatre เป็นต้น และมิติด้านนี้ของศิลปะการละครมีการใช้อย่างแพร่หลายในประเทศไทย

จากประสบการณ์ในระยะเวลา 9 เดือน ของคณะผู้วิจัยในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งได้ดำเนินโครงการวิจัย “การพัฒนาศักยภาพของเยาวชนและชุมชนด้วยกระบวนการศิลปะการแสดงร่วมสมัยที่เกิดจากการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น” โดยความสนับสนุนของกระทรวงวัฒนธรรม คณะผู้วิจัยได้จัดอบรมศิลปะการแสดง ให้แก่เยาวชน ครู และนักพัฒนา ที่สนใจในกระบวนการศิลปะการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน และนำไปสู่การแลกเปลี่ยนถึงความเป็นไปได้ในการสร้างความต่อเนื่องและยั่งยืนให้กับการพัฒนาเยาวชน คำถามและข้อเรียกร้องจากเยาวชน ครู นักพัฒนา นักการศึกษา และศิลปินพื้นบ้านที่ได้เข้าร่วมการอบรมกับคณะผู้วิจัย มุ่งไปในประเด็นความเป็นไปได้ในการสร้างความต่อเนื่องและความยั่งยืนของการใช้ศิลปะการแสดงในฐานะที่เป็น “เครื่องมือเพื่อการเรียนรู้และการพัฒนา” นับเป็นที่มาของโครงการวิจัย “นโยบายการส่งเสริมศิลปะการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน” ภายใต้การสนับสนุนของ สถาบันคลังสมองของชาติ

โครงการวิจัย “นโยบายการส่งเสริมศิลปะการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน” มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เพื่อสำรวจและสรุปบทเรียนการใช้กระบวนการทางการละครในการพัฒนาเยาวชน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ
  2. เพื่อสังเคราะห์นโยบายด้านศิลปะการละครกับการพัฒนาเยาวชนในประเทศต่างๆ
  3. เพื่อจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบาย และยุทธศาสตร์ด้านศิลปะการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน โดยมีกระบวนการวิจัยดังต่อไปนี้
1. การทบทวนและสร้างข้อสรุปเรื่องบทบาทศิลปะการละครกับการพัฒนาเยาวชนจากงานวิจัยในประเทศไทย

2. ประมวลลักษณะนโยบายเรื่องการสนับสนุนศิลปะการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชนในประเทศต่างๆ
3. เก็บข้อมูลสนามผ่านการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และสนทนากลุ่มย่อย (focus group discussion) กับกลุ่มและองค์กรที่นำศิลปะการละครไปใช้ในการพัฒนาเยาวชน จำนวน 19 กลุ่ม
4. การนำเสนอผลการศึกษาและรับฟังความคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิ
5. การจัดเวทีสัมมนาเชิงปฏิบัติการ (workshop) เพื่อระดมข้อเสนอจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็นหน่วยงานจัดการความรู้ หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ กลุ่มละคร และนักวิชาการ เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลและสร้างข้อเสนอในเชิงยุทธศาสตร์ด้านนโยบายสำหรับประเทศไทย

ผลจากการทบทวนเรื่องบทบาทศิลปะการละครกับการพัฒนาเยาวชนจากงานวิจัยในประเทศไทย ทำให้เห็นว่า กระบวนการศิลปะการละครนั้นสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาเยาวชนได้จริง งานศึกษาต่างๆได้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการศิลปะการละครสามารถทำให้เด็กและเยาวชนเกิดความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการ ในลักษณะการเชื่อมโยงเรื่องราวและปรากฏการณ์ต่างๆ นอกจากนี้ ยังสามารถสร้างเสริมพัฒนาการทางกาย (physical development) ผ่านกิจกรรมการเคลื่อนไหว (movement) ทำให้พวกเขาค้นพบศักยภาพของส่วนต่างๆ ของร่างกาย สามารถใช้อวัยวะต่างๆได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และเชื่อมโยงไปสู่พัฒนาการทางการสื่อสาร (communication) ทั้งภาษากาย ภาษาพูด รวมถึงภาษาเขียน ที่จะถ่ายทอดจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ของเด็กและเยาวชนได้

ในด้านการเรียนรู้ทางความคิดนั้น กระบวนการศิลปะการละครสามารถทำให้ผู้เรียนรู้เกิดการคิด วิเคราะห์ (critical thinking) ด้วยกระบวนการมีลักษณะการสร้างการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จำลอง ที่เอื้อให้เกิด การสร้างความเข้าใจในความสัมพันธ์ต่างๆของตัวละครและเหตุการณ์ในประสบการณ์จำลอง การเรียนรู้ใน ลักษณะนี้เองที่ผู้เรียนรู้อันได้แก่เด็กและเยาวชน สามารถประกอบสร้าง (construct) ความรู้และทัศนคติขึ้น

นอกจากนี้ ประสบการณ์ที่เยาวชนได้รับจากการเข้าร่วมกิจกรรมด้านศิลปะการละคร ซึ่งประกอบด้วย กิจกรรมการสร้างสมาธิ การฝึกฝนการหายใจ การพัฒนาทักษะด้านประสาทสัมผัส การฝึกการสังเกต การพัฒนา ทักษะทางร่างกายผ่านกิจกรรมการเคลื่อนไหว การใช้ภาษา การพูดสื่อสาร การเขียน การแสดงออกซึ่งความคิด และการกระทำ การทำความเข้าใจผู้อื่นผ่านการเรียนรู้ตัวละคร การควบคุมอารมณ์ การพัฒนาการคิดวิเคราะห์ วิจัย คัดจินตนาการ คิดสร้างสรรค์ ล้วนเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของสมองได้อย่าง ก้าวกระโดด ด้วยหลักการทำงานของสมองที่ทรงประสิทธิภาพสูงสุดนั้น เกิดขึ้นได้จากการเรียนรู้ผ่านอารมณ์ ในขณะที่กิจกรรมเพื่อการเรียนรู้และการพัฒนาผ่านกระบวนการศิลปะการละครนั้น เป็นกิจกรรมที่สร้างความ สนุกสนานให้กับผู้เข้าร่วม บนพื้นฐานแนวคิด “เรียนรู้ผ่านการเล่น” กิจกรรมต่างๆที่ประกอบกันเป็น กระบวนการศิลปะการละครจึงเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นการสร้างเครือข่ายประสาท ที่เชื่อมโยงสมองทั้งซีกซ้าย

และซีกขวา ก่อให้เกิดการพัฒนาสมองทั้ง 2 ซีกไปพร้อมๆกัน อันเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความฉลาดทางอารมณ์ เหตุผล และคุณธรรมจริยธรรม

ในส่วนของการศึกษา นโยบายด้านศิลปะการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชนของประเทศออสเตรเลีย สกอตแลนด์ อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา ที่มีนโยบายและการปฏิบัติที่ชัดเจน พบว่ามีการสนับสนุนส่งเสริมการนำศิลปะการละครไปใช้เพื่อการพัฒนาเยาวชนทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ดังนี้

แนวคิด

แนวคิดด้านบทบาทของศิลปะ ซึ่งหมายรวมถึง ศิลปะการละคร เป็นไปในแนวทางเดียวกันทั้ง 4 ประเทศ กล่าวคือ

- ศิลปะมีบทบาทในการพัฒนามนุษย์ ทั้ง เด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุ ชนกลุ่มน้อย ผู้ด้อยโอกาส และผู้ที่มีความบกพร่องทางกายหรือจิต
- ศิลปะมีบทบาทในการสร้างสรรค์สังคมให้อุดมไปด้วยความคิดสร้างสรรค์
- ศิลปะมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษา สร้างนวัตกรรมการศึกษา และก่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต
- ศิลปะมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ก่อให้เกิดการสร้างโอกาส สร้างรายได้ และส่งเสริมการท่องเที่ยว
- ศิลปะมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคลและต่อประเทศชาติ
- ศิลปะมีบทบาทต่อการสร้างสุขภาวะของคนในชาติ

รูปแบบการสนับสนุนส่งเสริม

การสนับสนุนส่งเสริมศิลปะเป็นบทบาทที่ภาครัฐของทั้ง 4 ประเทศ ให้ความสำคัญ และเป็นผู้สนับสนุนหลัก โดยกำหนดเป็นนโยบายที่มีการอ้างอิงถึงศิลปะการละครเพื่อการศึกษาและการพัฒนาเยาวชนเป็นเป้าหมายหลักด้วย ซึ่งจำแนกออกเป็นรูปแบบการสนับสนุนส่งเสริมได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

1. รูปแบบที่รัฐบาลมีนโยบายสนับสนุน โดยจัดตั้งองค์กรเพื่อดำเนินงานโดยองค์กรภาครัฐเอง อาทิ Australia Council, Scottish Council และ Arts Council England
2. รูปแบบที่รัฐบาลมีนโยบายสนับสนุน โดยจัดสรรงบประมาณให้กับองค์กรอิสระในการดำเนินงาน โดยผ่านองค์กรทุนของรัฐบาล อาทิ National Endowment for the Arts

วิธีการสนับสนุนส่งเสริม

จากรูปแบบการสนับสนุนทั้ง 2 รูปแบบ ดังกล่าวข้างต้น สามารถประมวลวิธีการสนับสนุนศิลปะและศิลปินของทั้ง 4 ประเทศได้ดังต่อไปนี้

1. จัดสรรโครงสร้างพื้นฐาน
จัดสรรพื้นที่เพื่อให้นักละครสามารถปฏิบัติงาน พัฒนาทักษะ และแสดงผลงาน พื้นที่ในที่นี้หมายถึง อาคารสถานที่ หรือโรงละคร และยังหมายถึงโอกาสต่างๆในการแสดงผลงาน เช่น การจัดเทศกาล อีกทั้งจัดสรรอุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการทำงานของศิลปินด้วย

2. พัฒนาศิลปะและศิลปิน

ผ่านการสร้างโอกาสให้ได้นำเสนอผลงาน หรือการสนับสนุนให้ได้รับการอบรมพัฒนาทักษะ แลกเปลี่ยนกับศิลปินด้วยกันเอง หรือศิลปินกับนักการศึกษา ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

3. สร้างเครือข่าย

มีการสร้างความร่วมมือและจัดทำฐานข้อมูลเครือข่ายศิลปะในระดับบุคคล/องค์กร ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ อีกทั้งมีการเชื่อมเครือข่ายศิลปะกับเครือข่ายสาขาอื่นด้วย อาทิ เครือข่ายนักการศึกษา เครือข่ายแหล่งทุน เป็นต้น

4. สร้างองค์ความรู้

ส่งเสริมให้มีการสร้างฐานข้อมูล จัดอบรม ศึกษาวิจัย และเผยแพร่องค์ความรู้ทั้งในรูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อภาพเคลื่อนไหว และwebsite

5. จัดสรรงบประมาณ

เป็นการจัดสรรให้กับศิลปินรายบุคคล โครงการ และกลุ่มหรือองค์กรศิลปะ รวมทั้งจัดสรรงบประมาณสำหรับโครงสร้างพื้นฐาน

6. ประชาสัมพันธ์

ประชาสัมพันธ์ให้เกิดการมีส่วนร่วมในศิลปะอย่างทั่วถึง สร้างความตระหนักในบทบาทสำคัญของศิลปะสู่สาธารณชน ซึ่งจะช่วยสร้างกลุ่มผู้สนับสนุนศิลปะที่เป็นผู้ชมทั่วไป และองค์กร/สถาบันที่สนใจสนับสนุนศิลปะ อีกทั้งเป็นการพัฒนาผู้สนับสนุนศิลปะ (audience development) ให้มีมาตรฐานสูง ซึ่งจะเป็นการเรียกร้องให้ศิลปินสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณภาพต่อไป

ผลการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มและองค์กร ที่นำศิลปะการละครไปใช้ในการพัฒนาเยาวชนนั้น พบว่าสามารถแบ่งลักษณะของกลุ่มและลักษณะการใช้งานศิลปะการละครได้ดังนี้

1. ในส่วนของกลุ่มและองค์กรที่มีทักษะทางการละคร มีรูปแบบและวิธีการนำศิลปะการละครไปใช้ที่หลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเป้าหมายขององค์กร อาทิ การใช้กระบวนการทางการละครเพื่อ “เสริมพลังอำนาจ” (empowering) ให้เยาวชนกล้าคิดและพูด รวมทั้งมุ่งเน้นกระบวนการสร้างกลุ่มละครของเยาวชน (Youth Theatre Group) เพื่อให้เยาวชนสามารถนำเครื่องมือทางการละครมาเป็นเครื่องมือสื่อสารเรื่องราวของตนและชุมชน ตลอดจนมุ่งเน้นการสร้างเครือข่ายของเยาวชนเพื่อให้เยาวชนเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเปิดโลกทัศน์ อันจะนำไปสู่การทำความเข้าใจเรื่องราวที่อยู่รอบตัวได้ดียิ่งขึ้น และสามารถจัดวางตำแหน่งแห่งที่ (positioning) ของตนในสังคม นอกจากนี้
2. ในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรทางการศึกษา ที่นำศิลปะการละครมาใช้เป็นเครื่องมือเสริมเนื้อหาหลักขององค์กรนั้น พบว่าองค์กรส่วนใหญ่ นำละครมาใช้ในฐานะ “เครื่องมือสื่อสาร” เนื้อหา อาทิ เรื่องสิทธิเด็กและผู้หญิง, เรื่องสิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยองค์กรเหล่านี้ รวมทั้งอาสาสมัครขององค์กรซึ่งส่วนใหญ่เป็นเยาวชน ได้รับการอบรมทักษะการละครจากองค์กรที่ทำงานด้านละครโดยตรง จากนั้นจึงผลิตละครเพื่อสื่อสารเรื่องราวต่างๆในชุมชน องค์กรเหล่านี้เห็นว่า

ละครเป็นเครื่องมือสื่อสารและรณรงค์ที่ดี ทั้งนี้เพราะละครสื่อสารเรื่องราวผ่านการแสดงและการกระทำ ไม่ใช่ด้วยการพูดบอก การสื่อสารในลักษณะนี้กระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายขององค์กรสนใจเนื้อหาที่ต้องการสื่อสารมากขึ้น และสามารถทำความเข้าใจประเด็นต่างๆที่ผ่านมาทางการแสดงได้ดีกว่าการฟังเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ ในมิติของการพัฒนาเยาวชน ศิลปะการละครมีส่วนให้อาสาสมัครที่เป็นเยาวชนและเป็นกำลังหลักขององค์กรในการนำละครไปใช้สื่อสาร สามารถพัฒนาศักยภาพของตน ทั้งในเรื่องการคิดวิเคราะห์ นำเรื่องราวที่เป็นประเด็นปัญหามาผูกโยงให้เป็นเรื่องราวในละคร, การกล้าแสดงออก และการรู้จักแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ซึ่งในประเด็นหลังนี้ เกิดจากการนำละครไปตระเวนเล่นตามชุมชนต่างๆ โดยที่ไม่รู้ล่วงหน้าว่าผู้ชมในแต่ละพื้นที่จะมีปฏิกิริยาตอบรับอย่างไร และจะเกิดปัญหาอะไรขึ้นบ้าง เป็นต้น

3. ในส่วนของกลุ่มเยาวชนที่นำละครไปใช้ในโรงเรียนและชุมชน พบว่า เสียงของเยาวชนได้รับการ “ฟัง” มากขึ้น ทั้งนี้เยาวชนมองว่า ผู้ใหญ่มักมองพฤติกรรมเยาวชนแบบเหมารวมว่าไม่เป็นสาระ แม้กระทั่งกิจกรรมละครก็ดูจะเป็นกิจกรรมที่ไม่มีประโยชน์ เป็นเรื่องของคน “เดินกินรำกิน” และอยากเด่นดัง อยากร่ำรวย อย่างไรก็ดี เยาวชนเหล่านี้พบว่า เมื่อเขาสามารถนำละครไปสื่อสารเรื่องราวของตัวเอง รวมไปถึงเรื่องราวของชุมชน สามารถทำให้ชุมชนรวมถึงครูในโรงเรียน เห็นบทบาทของเยาวชนในทางที่สร้างสรรค์ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ละครเป็น “พื้นที่” (space) ที่เยาวชนจะสามารถนำเสนอ “อัตลักษณ์” (identity) ชุดใหม่ เพื่อให้ผู้ใหญ่มองเห็นพวกเขาในอีกมิติหนึ่ง นอกจากนี้ เมื่อเยาวชนได้เชื่อมโยงศิลปะการละครกับเรื่องเล่าดั้งเดิมของชุมชน เยาวชนพบว่าพวกเขาเกิดความเข้าใจรากเหง้าของตนเองดีขึ้น ดังเช่น เมื่อกลุ่มเยาวชนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic groups) นำนิทานของชาติพันธุ์ของตนเองมาสื่อสารกับคนทั่วไป โดยเจตนาดั้งเดิมเพื่อให้คนทั่วไปเข้าใจเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนนั้น พวกเขาพบว่า กระบวนการสร้างละครที่เริ่มตั้งแต่การไปสืบค้นเรื่องเล่าจากคนเฒ่าคนแก่ การตีความ การผูกเรื่องจากนิทานให้เป็นละคร และการแสดงนั้น ได้ทำให้พวกเขา “เห็น” ตัวเองชัดเจนขึ้น และรู้สึกถึงความเชื่อมโยงระหว่างตัวเขากับเรื่องเล่าเหล่านั้น นั่นคือ ในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังทำให้เยาวชนมองเห็นตัวเองได้ไม่แจ่มชัดนั้น การละครได้นำพาพวกเขากลับไปค้นหาและทำความเข้าใจ “อัตลักษณ์” ของตน

ในแง่อุปสรรคและข้อจำกัดที่มีต่อการนำศิลปะการละครไปใช้ในการพัฒนาเยาวชนนั้น สามารถแบ่งได้ดังนี้

1. กลุ่มองค์กรที่นำกระบวนการทางการละครไปใช้โดยตรง
  - 1.1 แหล่งสนับสนุนงบประมาณทั้งที่เป็นหน่วยงานของรัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนาของต่างประเทศ มีประเด็นขับเคลื่อนของตน ส่งผลให้องค์กรต้องยึดประเด็นของแหล่งทุนในการทำงาน ทำให้ทักษะทางศิลปะการละครถูกจำกัด กล่าวคือ การสร้างสรรค์ในเชิงศิลปะยังคงถูกกำกับโดยประเด็นขับเคลื่อนขององค์กรทุน
  - 1.2 การผลักดันศิลปะการละครเข้าไปในการจัดการศึกษา ยังมีข้อจำกัดในแง่ความเข้าใจที่มีต่อศิลปะการละครของบุคลากรทางการศึกษา นอกจากนี้ หากต้องการผลักดันให้กระบวนการดังกล่าวเข้าไป

อยู่ในระดับนโยบายการศึกษา การทำงานกับครูแต่เพียงอย่างเดียวนั้น ไม่เพียงพอ หากยังต้องทำงานกับผู้บริหารและผู้กำหนดนโยบายเพื่อให้เข้าใจในเรื่องนี้ ซึ่งการทำงานในระดับนโยบายนี้ไม่ใช่เรื่องที่ย่างยาก

- 1.3 และถึงแม้ว่าระดับนโยบายจะเห็นด้วยกับกระบวนการทางการละคร แต่การปฏิบัติการของนโยบาย (implementation) ยังคงเป็นเรื่องยาก เพราะบุคลากรระดับปฏิบัติการยังมีความเข้าใจและทักษะทางการละครที่จำกัดอยู่มาก
- 1.4 ขาดโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) ที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาความรู้และความเข้าใจในเรื่องละครเพื่อการศึกษาและการพัฒนา อาทิ ระบบข้อมูลและการวิจัยสร้างองค์ความรู้, สถานที่ผลิตงานเวทีสาธารณะ, ฯลฯ
2. กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรทางการศึกษาที่นำการละครไปใช้
  - 2.1 ขาดการหนุนเสริมศักยภาพที่จะสามารถทำให้องค์กรสามารถพัฒนากระบวนการละครต่อไปได้
  - 2.2 กรณีสถานศึกษา ผู้บริหารยังไม่เข้าใจบทบาทของละครในการพัฒนาเยาวชน ทำให้เป็นอุปสรรคในการนำเข้าไปใช้
3. กลุ่มเยาวชน
  - 3.1 ขาดการสนับสนุนจากโรงเรียนและชุมชน ทำให้หลายกลุ่มต้องยุติบทบาท หรือต้องปรับบทบาทของตนไปในทางอื่น อาทิ การรับจ้างแสดงในงานต่างๆ
  - 3.2 ขาด “พี่เลี้ยง” ที่จะช่วยพัฒนาศักยภาพของกลุ่มให้สามารถนำกระบวนการละครไปใช้ในมิติการพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้พี่เลี้ยง ซึ่งหมายรวมถึงองค์กรที่ช่วยมาอบรมการละคร, ครู, หรือองค์กรพัฒนาในพื้นที่ ต่างมีภารกิจของตน ทำให้ไม่มีเวลามาดูตามและหนุนเสริมกลุ่มเยาวชนได้
  - 3.3 มีข้อจำกัดในการเข้าถึงแหล่งงบประมาณหรือองค์กรสนับสนุนทุน ทำให้บางกลุ่มต้องยุติบทบาทลง

จากการประมวลและสังเคราะห์ข้อค้นพบข้างต้น ทำให้สรุปผลการวิจัยในส่วนของ “ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมศิลปะการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชนสำหรับประเทศไทย” ได้ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 : การจัดการความรู้เรื่องกระบวนการศิลปะการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน

- 1.1 รวบรวมข้อมูลความรู้ที่มีอยู่ ณ ปัจจุบัน เพื่อสร้างฐานข้อมูลด้านละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน
- 1.2 วิจัย สร้างองค์ความรู้ใหม่ โดยมีการเชื่อมโยงองค์ความรู้ดั้งเดิมของศิลปินพื้นบ้าน เพื่อผสานกับองค์ความรู้ด้านการละครสมัยใหม่
- 1.3 พัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ / การจัดการความรู้ของนักการละคร นักการศึกษา และนักพัฒนา เพื่อให้บุคคลเหล่านี้เกิดการเรียนรู้จากบทเรียน ทั้งที่เป็นความสำเร็จและความล้มเหลวระหว่างกันทั้งภายในประเทศ และระหว่างประเทศ

ยุทธศาสตร์ที่ 2 : การส่งเสริมให้เกิดความรู้ความเข้าใจเรื่องศิลปะการละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน

- 2.1 จัดหาและจัดสรรพื้นที่ เพื่อให้ให้นักละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน ได้ใช้เป็นห้องทดลองปฏิบัติการ รวมทั้งจัดสรรพื้นที่เพื่อเป็นโรงละคร เพื่อแสดงและนำเสนองานต่อสาธารณชน ทั้งนี้เพื่อเป็นกระบวนการ “พัฒนานักละคร” และสร้าง “ผู้ชมที่เข้าใจ”
- 2.2 สร้าง “พื้นที่ทางสังคม” ของละครเพื่อการพัฒนา ผ่านการจัดเวทีวิชาการ, เทศกาลละคร เพื่อการพัฒนา, ฯลฯ เพื่อสร้างความเข้าใจเรื่องบทบาทของละครในการพัฒนาต่อสาธารณชน

ยุทธศาสตร์ที่ 3 : การสร้างโรงเรียนต้นแบบ

จัดทำโครงการ “โรงเรียนต้นแบบ” เพื่อสร้างบทเรียนและองค์ความรู้เรื่องการนำกระบวนการศิลปะการละครไปผสมกับเนื้อหาวิชาต่างๆที่มีการเรียนการสอนอยู่แล้วในโรงเรียน เพื่อสร้างการเรียนรู้และพัฒนาผู้เรียน โดย

- 3.1 คัดเลือกโรงเรียนที่มีความสนใจในการใช้กระบวนการละครเพื่อการศึกษาและการพัฒนา เพื่อทำงานร่วมกับนักละครในการนำกระบวนการละครเข้าไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนและพัฒนาผู้เรียน
- 3.2 ถอดบทเรียนจากกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับนักละครเพื่อขยายผลต่อไป

ยุทธศาสตร์ที่ 4 : การสนับสนุนกลุ่มและองค์กรที่นำศิลปะการละครไปใช้ในการพัฒนาเยาวชน

- 4.1 สนับสนุนทักษะ วิธีการ และวิชาการด้านละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน ให้กับกลุ่มและองค์กรที่ใช้กระบวนการละครในการพัฒนาเยาวชน
- 4.2 จัดสรรและสนับสนุนงบประมาณ ให้กับกลุ่มและองค์กรที่ใช้กระบวนการละครในการพัฒนาเยาวชน โดยมีงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลที่แน่นอน รวมทั้งสามารถระดมทุนได้ด้วยตนเอง

ยุทธศาสตร์ที่ 5 : การสร้างบุคลากร

- 5.1 สร้างเนื้อหาวิชา “ศิลปะการละครเพื่อการพัฒนา/เพื่อการศึกษาขึ้น โดยการระดมประสบการณ์ของนักการศึกษา นักพัฒนา และนักละครที่ใช้ละครในการสร้างการเรียนรู้และการพัฒนาผู้เรียน
- 5.2 พัฒนาบุคลากร อาทิ ครู และนักพัฒนา เพื่อให้สามารถนำเนื้อหาวิชาไปใช้ได้มีประสิทธิภาพ
- 5.3 กำหนดให้สาขาวิชาศิลปะการละครเป็น “สาขาขาดแคลน” ในมหาวิทยาลัย เพื่อนำไปสู่การจัดสรรทุนเพื่อพัฒนาบุคลากร

